

АНТИКВАРНА ПРОГРАМА КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ НА СТОРІНКАХ «КИЕВСКОЙ СТАРИНЫ» (ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТАРОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ)

У статті на основі аналізу публікацій журналу «Киевская старина» зроблено спробу окреслити візії вчених кінця XIX – поч. XX ст. на питання автономістського руху та антикварної діяльності, що є важливим аспектом у дослідженні формування старого українського консерватизму.

Ключові слова: «Киевская старина», історичні дослідження, старий український консерватизм, автономістський рух, антикварні практики.

Питання зародження та розвитку українського консерватизму є досить студійованим у вітчизняній гуманітаристиці. Результатом наукових пошуків істориків, політологів, філософів та правників стало з'ясування суті цього поняття, здійснено спроби прослідкувати його еволюцію та визначити вплив консервативних ідей на державотворення в Україні¹.

Попри значні напрацювання науковців у цій сфері ряд питань досі лишаються малодослідженими. Зокрема це стосується відсутності чіткої періодизації історії українського консерватизму, адже спроби окреслення хронологічних меж його генези виглядають наступним чином:

---

* Пазюра Наталка Василівна – молодший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАНУ.

– за Лисяком-Рудницьким І.: 1) до першої половини ХІХ ст.; 2) друга половина ХІХ ст. – 1917 р. з виділенням консерватизму на півдавстрійській та підросійській Україні; 3) після 1917 р.

– за Потульніцьким В.: 1) до кінця ХVІІІ ст.; 2) ХІХ – початок ХХ ст. з виділенням консерватизму на землях Наддніпрянської України та Галичини; 3) після 1917 р.

– за Голобуцьким О. та Куликом В.: 1) до 40-х рр. ХІХ ст.; 2) 40-і рр. ХІХ ст. – 1917 р.; 3) 1917–1930-ті рр. ХХ ст.; 4) 1930–1990 рр.; 5) сучасний український консерватизм після 1991 р.

– за Козак Н.: 1) до кінця ХVІІІ ст.; 2) ХІХ ст.; 3) ХХ ст., його трансформація у неоконсерватизм; 4) сучасний український консерватизм.

Отже, як можна побачити, існують різні періодизаційні схеми, втім вони не дають чіткого уявлення про формування старого українського консерватизму до його постання як ідеологічної доктрини у 20-х рр. ХХ ст. За періодизаціями дослідників початковий період охоплює достатньо тривалий часовий проміжок від автономістського руху другої половини ХVІІІ ст. до початку ХХ ст. До цього слід додати, що досить поширеною є думка, згідно з якою ранні практики українського консерватизму були співзвучні з доктринами абсолютизму та монархізму країн Західної Європи та найбільш яскраво виразились у діяльності українських гетьманів, зокрема Б. Хмельницького та І. Мазепи, спрямованій та об'єднанні українських територій, прагненні до встановлення спадкової гетьманської влади та посиленні централізму².

У контексті дослідження витоків українського консерватизму нам видається цікавою думка відомого історика О. Оглоблина, який на сторінках своєї автобіографії, підводячи підсумки власної дослідницької роботи, виділяв два тогочасні пріоритетні напрямки своїх наукових інтересів: 1) український консерватизм ХІХ – початку ХХ ст. та 2) українська провідна верства другої половини ХІХ ст.³ Вчений вважав ці питання взаємопов'язаними і важливе місце у їх вирішенні відводив попередньому дослідженню української національно-політичної думки першої половини ХІХ ст. та проблемам тогочасної провідної верстви.

Водночас відомо, що саме О. Оглоблін був серед тих, хто одним із перших започаткував дослідження автономістського

руху, висвітлення якого було здійснено ним через низку біографічних нарисів найбільш відомих його представників. Так вчений звернув увагу на постаті А. Гудовича, Т. Калинського, О. Лобисевича, М. Миклашевського, А. Рачинського, Ф. Туманського, В. Худорби, В. Шишацького та інших, об'єднавши їх життєписи у книзі «Люди Старої України». Серед них окремо слід виділити розвідку про В. Капніста, світогляду та громадянській позиції якого, на думку вченого, було притаманне консервативне спрямування⁴. Ґрунтовне відтворення життєвого шляху діяча було здійснено на широкому тлі його соціокультурних та інтелектуальних зв'язків з особливим акцентом на його діяльності за національну самостійність України. Вчений досить детально відтворив передумови та перебіг відомої берлінської місії В. Капніста 1791 р., його участь у формуванні козацького ополчення у 1812–1813 рр. та проект відновлення козацьких полків. Це дало можливість автору прослідкувати розвиток автономістського руху та зробити висновок, що на його згортанні позначився вплив як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Своєю чергою це дає нам підстави зробити припущення, що О. Оглоблин відмежовував український консерватизм від автономістського руху, окреслюючи його розвиток ХІХ – початком ХХ ст., але при цьому вбачав витoki його формування саме в середовищі українських автономістів кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., діяльністю та ідейною спрямованістю яких було започатковане українське національне відродження.

Прийнято вважати, що український консерватизм як тип мислення, поєднання ідеологічної та практичної діяльності проявився як реакція на руйнування традиційних форм державного і суспільного життя, духовних та культурних цінностей. Зазвичай, найбільший його вияв пов'язують із ліквідацією Гетьманщини і подальшим наступом російської влади на залишки української автономії у другій половині ХVІІІ ст. Це спричинило культурно-інтелектуальну реакцію представників козацько-старшинських родів. Досить виразно вона відобразилась у діяльності Новгород-сіверського гуртка, який, за словами О. Оглоблина, «дивився не тільки назад, домагаючись реституції

української державної автономії, але також і вперед, висуваючи питання про відродження української національної культури»⁵. Цей осередок об'єднав патріотів-автономістів, серед яких були Г. Полетика, В. Капніст, М. Миклашевський, О. Безбородько, Т. Калинський, О. Лобисевич, Ф. Туманський, І. Халанський та ряд інших діячів, які пропагували проекти, спрямовані на відновлення української державності⁶.

У культурному полі консервативний світогляд знайшов відображення у так званому антикварному русі, який був розгалуженою діяльністю, спрямованою на виявлення, систематизацію та дослідження історичних пам'яток. У цей час значного поширення набуває колекціонування книг, рукописів, документів, предметів минувшини та практика написання на основі їх опрацювання оглядів і розвідок з історії України. Найбільш знаковими представниками цього напрямку були Г. та В. Полетики, А. Чепи, Д. Троцинський, В. Ломиковський, Я. та О. Марковичі, М. Маркевич, О. Мартос, М. Д. Бантиш-Каменський та ін.

В основі антикварного руху були як станові інтереси та необхідність нобілітації в умовах процесу інкорпорації, так і духовні та світоглядні потреби, викликані суспільно-політичними перетвореннями перехідної доби кінця XVIII – початку XIX ст.⁷ По своїй суті антикварний рух, на якому позначився і європейський інтелектуальний вплив, був своєрідною культурною рефлексією української еліти і становив важливий сегмент її свідомості.

Попри строкатість та неоднорідність оцінок антикварного руху в українській історичній традиції («лицарі масткового збагачення», «шляхетсько-старшинське пристосуванство для забезпечення власних вузькостанових інтересів», «напів-історизм», «вияв патріотизму та національної свідомості»⁸), його значення важко переоцінити, адже в умовах бездержавного існування України це сприяло збереженню її духовної та культурної спадщини. Крім того широка евристична та едифіційна діяльність відіграла значну роль у подальшій трансформації української історичної науки та стала підґрунтям для відродження державності на початку XX ст.

У ході інтеграційної політики царського уряду щодо українських земель нащадки козацької старшини ввійшли до загальноросійського культурного та інтелектуального простору, перетворившись на малоросійське дворянство. Цілеспрямована асиміляторська політика в освітній та культурній сферах, зокрема через мовні заборони 1863 та 1876 рр., та широке заохочення у провадженні офіційного курсу спричинили суттєві зрушення у свідомості української еліти, яка поєднувала у собі лояльність до існуючого режиму та ознаки місцевого патріотизму. Останній, зокрема, проявлявся у пошануванні рідної мови, культури та старовини, у яких збереглося коріння українців як окремої нації.

Вказані суспільно-політичні зміни позначились і на генезі українського консерватизму. За нових соціокультурних умов малоросійське дворянство хоч і намагалось утримувати провідні позиції у суспільстві, однак у цілому відмовилось від політичної діяльності та проявляло свою активність переважно у науковій та культурній площинах. Досить показово перехід від автономістського до культурницького руху охарактеризував вже згаданий О. Оглоблин. До причин, які сприяли цьому, вчений відносив зміну історичної доби та міжнародної ситуації, а також зміну поколінь, яке мало відмінне ставлення до проблем політичної орієнтації України у порівнянні зі своїми попередниками, а відтак старше покоління не відповідало новим вимогам життя. «Відтоді (перша чверть XIX ст. – П.Н.), – пише О. Оглоблин, – увага старшого покоління українських автономістів ...звертається в бік громадянської праці і культурно-національного піднесення України в рамках Російської імперії, що неминуче призводило до політичного компромісу з російським урядом»⁹.

Серед представників української консервативної думки другої половини XIX ст. І. Лисяк-Рудницький, а згодом і ряд інших учених називають Г. Галагана, В. Тарновського, Г. Милорадовича, а дещо пізніше, наприкінці XIX – на початку XX ст. – Ф. Уманця, В. Горленка, братів А. та М. Стороженків, П. Дорошенка та ін.¹⁰

Отже, складність часового виокремлення витоків українського консерватизму певною мірою пояснюється нечіткістю

змістового наповнення концепту, латентністю його ознак та проявів (від відкритих політичних проектів до соціокультурної рефлексії), які варіювали у залежності від історичних обставин, що, своєю чергою, зумовлює ряд евристичних проблем.

Таким чином, вивчення старого українського консерватизму як передумови його подальшої трансформації у ідейно-політичний концепт на початку ХХ ст. є актуальною науковою проблематикою, яка має ще ряд малодосліджених аспектів. До таких, на нашу думку, відноситься дослідження зв'язку, впливів, еволюції поколінь представників консервативного напрямку. Зокрема, цікавим для з'ясування нам видається оцінка та бачення діяльності/прагнень патріотів-автономістів у рецепції українських істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст., оскільки це дає можливість прослідкувати генезу консервативних ідей.

Оскільки в межах однієї статті неможливо охопити доробок всього періоду, ми обмежимося аналізом публікацій журналу «Киевская старина» і спробуємо визначити як вченим кінця ХІХ – початку ХХ вбачався світ українських патріотів кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст. та їх консервативне самовираження, репрезентоване через автономістський рух та антикварні практики.

Варто сказати, що «Киевская старина» взята нами для розгляду не випадково. Протягом всього часу свого видання (1882–1906 рр.) вона відігравала роль потужного консолідуючого чинника у житті українського суспільства, ставши центром його наукового та культурного життя. Заснований у час мовної заборони та жорсткої цензури, у час, коли українство перебувало під постійним тиском у напівлегальному становищі, журнал по своїй суті став виразником суспільно-політичних та ідеологічних настроїв українського суспільства, його консервативного світогляду, вираженого у аполітичному культурницькому русі.

Проблематика журналу охоплювала різні питання соціальної, економічної та політичної історії України на різних етапах її розвитку, у тому числі значна їх частина стосується історії Гетьманщини. Цей напрямок представлений студіями таких вчених, як В. Антонович, О. Лазаревський, Д. Багалій, О. Левицький, А. Скальковський, А. та М. Стороженки, В. Модзалевський, І. Каманін, І. Луцицький та ін.

Публікації, які взяті нами для розгляду, не охоплюють весь масив розміщених у часописі статей, утім ми виділимо ті з них, які найбільш виразно відображають авторське бачення національної опозиції в умовах входження України до загальноросійського адміністративного та культурного простору.

Чільне місце у дослідженні вказаного періоду посідає відомий історик та археограф, один із засновників «Киевской старины» та найбільш активний її співробітник О. Лазаревський. За підрахунком сучасної дослідниці М. Палієнко на сторінках журналу опубліковано 315 статей та розвідок вченого з історії, генеалогії, іконографії та етнографії.

Дослідження соціально-економічної та політичної історії Гетьманщини О. Лазаревський супроводжував пошуком та друком нових джерельних матеріалів. Зусиллями вченого була опублікована низка документів з родинних архівів Г. та В. Полетик, А. Чепи, В. Ломиковського, Я. та О. Марковичів, О. Мартоса, М. Миклашевського, М. Репніна та інших діячів кінця XVIII – середини XIX ст. У такий спосіб О. Лазаревський долучився до популяризації цих знакових для української історії та культури постатей, ввівши до наукового обігу значний масив документів особового походження, зокрема епістолярію та щоденників. Знайомство з цими матеріалами дозволяє ширше пізнати внутрішній світ їх власників, виокремити коло актуальних для них соціально-політичних та культурних питань, а також визначити мотивацію реалізованої ними антикварної діяльності.

Що стосується оцінки О. Лазаревським діяльності антикваріїв, до яких вчений зарахував Г. та В. Полетик, А. Чепу, Ф. Туманського, Я. та О. Марковичів, В. Ломиковського, Д. Бантиша-Каменського, А. Мартоса та ін., то найбільш чітко вона відображена у серії статей під назвою «Прежние изыскатели малорусской старины»¹¹. Передумови та розгортання діяльності цих постатей вчений напряму пов'язував з ліквідацією автономії України та її подальшою інтеграцією в загальноросійський простір. Це, на його думку, зумовило потребу у підготовці історичних праць, які були б переосмисленою реконструкцією попереднього історичного досвіду відповідно до викликів нового

часу. У цьому контексті особливе місце вчений відводив «найосвіченішому сину Малої Росії» Г. Полетиці, з іменем якого він пов'язував авторство «Історії Русів» та зауважував, що твір був написаний з помітним патріотичним запалом (щоправда два останні слова подані автором у лапках). До безперечних заслуг останнього О. Лазаревський відносив широку архівну евристику та той факт, що саме він надихнув та пробудив у інших дослідників інтерес до української минувшини, результатом якого стала їх подальша археографічна та видавнича діяльність.

У жовтневому випуску «Киевской старины» за 1882 р. редакцією була опублікована «Речь о поправлении состояния в Малороссии», яка була виголошена Г. Полетикою на Глухівському з'їзді шляхти 1763 р., на якому обговорювались питання розширення української автономії¹². Рукопис документу був переданий до редакції О. Лазаревським та надрукований без підпису. У короткій передмові висловлено міркування, що причини появи цієї промови пов'язані з «примарним і випадковим відновленням гетьманства» та призначенням на цю посаду «бувшого придворного співака», що, своєю чергою «надихнуло його земляків надіями про відновлення старих порядків, коли козацькій старшині жилося вигідніше, ніж під протекцією російських правителів». Не вдаючись до глибокого аналізу змісту промови, видавець обмежився лише реплікою про те, що у ній «достатньо місцевої патріотичної сверблячки, ще більше красномовства, але небагато справжнього розуміння потреб батьківщини і ще менше чіткого уявлення про способи його поліпшення».

У наступному 1883 р. редакцією теж без підпису було опубліковано «Прошение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 г.», рукопис якого був переданий відомим істориком права, проф. Київського університету О. Кістяківським з архівних паперів малоросійського губернатора М. Репніна¹³.

На думку автора, це «Прохання» дуже близьке до «Речи о поправлении состояния в Малороссии» і є її доопрацьованим і розширеним варіантом. За своїм змістом подання містило у собі

не лише прохання до Катерини II підтвердити належні права всім станам суспільства, але й ряд самостійницьких вимог, спрямованих на розширення української автономії, зокрема вільний вибір гетьмана, компетенції Генеральної ради, відкриття університетів у Батурині та Києві, гімназій та друкарень по всій Україні тощо.

У вступній частині можна спостерігати досить критичне ставлення як до самого документу, так і мотивації її укладачів. На думку автора передмови, представники Гетьманщини, які підготували «Прохання», не можуть в силу своїх станових інтересів піднятися над загальним перебігом історичних подій своєї батьківщини і помилково шукають причини її лихоліть у інших обставинах. «Вони не додумались до якого-небудь нового ідеалу громадянського устрою в органічному зв'язку з їх *новою Вітчизною* (курсив наш – П.Н.), мріють про свою окремішність, про повернення колишнього, засудженого історією та руйнівного устрою... Про становище мас, про благо народу вони і не заїкаються, а якщо й турбуються про закони, суди, комерцію, просвіту та ін., то тільки в інтересах свого тісного кола»¹⁴. Ми навмисно навели таку розлогу цитату, адже вона якнайкраще відображає осудливе бачення автора передмови мотивів укладачів петиції.

Досить виразно оцінки національної опозиції українського суспільства проглядаються крізь публікації авторів, присвячених дослідженню історії організації та роботи Законодавчої комісії 1767–1768 рр., яка була покликана провести кодифікацію всього законодавства країни та визначитись із планом її реформування. Спротив українців виявився вже на підготовчому етапі під час вибору депутатів та підготовки наказів – записок про станові потреби і пропозиції змін у діючому законодавстві з метою подальшого розвитку. На противагу запропонованим владою для схвалення типовим наказам із планом поміркованих соціальних реформ, спрямованих на зміцнення самодержавства, українське шляхетство висунуло вимоги відновлення політичної автономії України, право вибору гетьмана, збереження чинності українського права та судочинства за Литовськими статутами, право на безмитну торгівлю, скасування податків на утримання

російських військ та ін. Попри тиск царської адміністрації, представники Гетьманщини, лідером яких під час роботи Комісії став депутат від лубенського шляхетства Г. Полетика, відстоювали ці положення, аргументуючи їх історичним легітимізмом, однак позитивного результату досягнуто не було.

Цій тематиці в «Киевской старине» присвячено ряд публікацій, утім найбільш ґрунтовною з них є робота дослідника правової історії Гетьманщини І. Теличенка «Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии»¹⁵. Певною мірою її можна вважати продовженням студії Д. Багалія «К истории екатерининской комиссии для составления проекта нового Уложения», яка відображала перебіг виборчої кампанії на Слобожанщині та була написана автором на основі справ Харківського губернського правління¹⁶. Крім того, саме на сторінках «Киевской старины» у 1888–1889 р. вперше було опубліковано значний комплекс раніше невідомих наказів та прохань різних станових груп Гетьманщини, які були використані у роботі І. Теличенком¹⁷.

Не дивлячись на те, що автор анонсував свою статтю як «спробу стислого огляду потреб і прагнень, заявлених українцями як у наказах, так і на самих зібраннях, та надаючи майбутнім, більш досвідченим дослідникам можливість дослідити народну свідомість у такий важливий для її історії період»¹⁸, проте, і до цього часу вона не втратила своєї актуальності¹⁹.

Взявши за джерельну основу свого дослідження накази малоросійських депутатів до Законодавчої комісії, І. Теличенко розглядав їх не лише як матеріал для вивчення внутрішнього життя України вказаного періоду. Він вбачав у ньому віддзеркалення його політичних ідей, поштовхом для розвитку яких стала ліквідація Гетьманщини та її остаточне включення до загальноросійського простору. Оскільки накази увібрали у себе реакцію народу проти імперських модернізаційних заходів, то це зумовило той факт, що вони відзначались дисиміляційним та децентралізаційним спрямуванням.

На думку І. Теличенка, участь представників Гетьманщини у роботі Законодавчої комісії зводилась не лише до ревного відстоювання своїх станових прав та привілеїв. Своєю від-

вертою позицією українські делегати, на думку вченого, заявили про себе не лише як сукупність окремих станів, але і як окремий край, як особливу частину Російської імперії, що мала культурні та історичні відмінності. Відповідно до цього накази всіх станів мали політичний відтінок. «Ми згодні, – підсумовує вчений, – що нижчі стани у своїх прагненнях переслідували більше економічні, ніж політичні завдання, але не можна сказати, щоб і шляхетство було перейнято лише жагою економічного зиску і деяких адміністративних пільг: воно бажало більшого – територіальної окремішності і самоврядування України, інакше до чого були б прохання про підтвердження привілеїв, про вільне обрання старшин, про особливі права малоросійського шляхетства? Якби погляди шляхетства були спрямовані тільки на економічні вигоди, то їх легше всього можна було б досягти, відрікшись від всяких договірних статей і особливостей малоросійського краю, але шляхетство цього не бажало»²⁰.

Варто зазначити, що, характеризуючи рішучу опозицію українського суспільства асиміляційним процесам, І. Теличенко першим визначає її як «консервативний рух», вказує на такі поняття, як «завзятий консерватизм українського народу», «почуття консерватизму», визначаючи їх як мотивацію діяльності²¹.

Якщо І. Теличенко дослідив станові потреби напередодні та під час роботи Законодавчої комісії, то його колега Д. Міллер (обидва навчались у Першій Харківській чоловічій гімназії та Харківському університеті; щоправда на різних факультетах: І. Теличенко – на юридичному, а Д. Міллер – на історико-філологічному) у своєму ґрунтовному дослідженні «Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство» прослідкував процес отримання українським шляхетством дворянських прав²².

Крізь призму висвітлення питання правової інтеграції козацької старшини до дворянства Російської імперії чітко простежуються оцінки Д. Міллером широкої дослідницької роботи, яка, на його думку, була зумовлена виключно нобілітаційними потребами. Саме у такий спосіб він пояснює появу у цей період «патріотів» (авторське написання) та ревних захисників дво-

рянських інтересів, зокрема А. Чепи, В. Чарниша, В. Полетики, М. Милорадовича, Т. Калинського та Я. Марковича, які зверталися до пам'яток старовини, вивчали літописи, конституції та гетьманські статті, досліджували державні та фамільні архіви з метою виявлення документів, які підтверджували б службові та майнові права старшини. «Все це люди, – зауважує автор, – які виховали свій патріотизм на вивченні минулого життя Малоросії, які старанно збирають літописи про Малоросію і різноманітні документи, які стосуються історії краю. На свої заняття дворянським питанням вони дивляться, як на подвиг, зроблений на славу Вітчизни. Маркович пише свою записку про малоросійське дворянство «от усердия к своим соотчичам», Калинський – від «беспристрастного к отечеству поревнования», Чепи – «по усердию и любви к нации»»²³.

Подібні міркування можна побачити і в статті М. Василенка «К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя»²⁴. У ній автор досить критично оцінює дослідницьку діяльність Г. Полетики, мотивацію якої пов'язує виключно із захистом шляхетських інтересів та української автономії, яку «намагався відстояти з історичної точки зору, розуміючи, однак, минуле Малоросії зовсім у спотвореному вигляді, а, може бути, і навмисно перекручуючи його з метою відстояти свої шляхетські жадання»²⁵.

М. Василенко звернув увагу і на підготовлені Г. Полетикою «Историческое известие, на каком основании Малая Россия была под республикою польскою и на каких договорах поддалась российским государям, и патриотические рассуждения, каким образом можно было оную ныне учредить, чтобы она полезна могла быть российскому государству без нарушения прав и вольностей» та «Записку, как Малая Россия во время владения польского разделена была и о образе ее управления». Характеризуючи їх, автор відзначив їх тенденційність, яка, на його думку, відповідала настроям малоросійського шляхетства напередодні роботи Законодавчої комісії. Підсумовуючи, дослідник резюмував, що з точки зору науки ці праці не витримують критики, але мають значення для самопізнання, яке було викликано інтересом до малоросійської минувшини, до

якого Г. Полетика звернувся першим та сприяв пробудженню таких настроїв і серед шляхетства. Це дало підстави М. Василенку пов'язувати витoki української історіографії саме з цією постаттю²⁶.

Як можна побачити, у більшості випадків оцінки настроїв, мотивації суспільно-політичної опозиції українського суспільства кінця XVIII – середини XIX ст. є, за невеликим винятком, досить гострими. Певною мірою причину цього можна пояснити пануванням народницької історіографії, яка відводила народу провідну роль у концептуальній репрезентації минулого. Відповідно до таких позицій питання вивчення консерватизму та аристократії/еліт як провідної верстви та носія консервативних ідей, а також її суспільної орієнтації практично було піддано критиці. Зокрема, це стосується характеристики широкої антикварної діяльності, причини якої дослідники другої половини XIX – початку XX ст. пов'язували з потребою нобілітації за нових соціально-політичних умов. Ототожнюючи поняття «держава» з Російською імперією, вчені дивилися на автономістські настрої та пропаговані ними проекти відновлення та збереження самостійності України як на своєрідне відступництво, небажання усвідомленого сприйняття нової Вітчизни на політичному та культурно-інтелектуальному рівні. Такі оцінки, попри їх негатив, мають велике значення для дослідження розвитку консервативних ідей на різних етапах його історії. Водночас саме дослідниками другої половини XIX – початку XX ст. було зроблено значний внесок у популяризацію доби шляхом введення до наукового обігу значного комплексу джерел, що дало можливість наступним поколінням істориків сформулювати своє бачення на вказані питання.

---

¹ *Лисяк-Рудницький І.* Консерватизм // *Енциклопедія українознавства: словникова частина.* – Париж–Нью-Йорк, 1959. – Т. 3. – С. 1108–1110; *Потульницький В.* Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній думці). – К., 1992. – С. 108; *Його ж.* Нариси з української політології (1819–1991). – К., 1994. – С. 150; *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2. –

С. 125–129; *Голобуцький О., Кулик В.* Консерватизм – ідеологія порядку, стабільності і добробуту. – К., 1995; *Гелей С.* Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. – Львів, 1996; *Потульніцький В.* Український консерватизм як ідеологічна і соціально-політична передумова становлення другого українського гетьманату: основні напрямки і концепції» (1789–1914) // Український консерватизм і гетьманський рух / Відп. ред. Ю. Терещенко. – Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія. Історія, економіка, філософія. – К., 2000. – Вип. 4; *Ситник О.І.* Консерватизм: генеза ідей. – Луцьк, 2000; *Козак Н.А.* Український консерватизм: історія і сучасність. Дис. ... канд. політ. наук. – Львів, 2001; *Потульніцький В.* Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX ст. – К., 2002. – С. 337–383; *Коршук Р.М.* Особливості національної ідеї в політичних концепціях українського та російського консерватизму. Дис. ... канд. політ. наук. – К., 2005; *Щокін Г.* Український консерватизм як сутність національної ідеї. – К., 2005; *Юрій М.Ф.* Політологія: Підручник. – К., 2006. – С. 39–42; *Гордієнко М.* Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 46–59; *Гелей С.Д., Рутар С.М.* Політологія: навчальний посібник. 7-ме вид., перероб. і допов. – К., 2008. – С. 47–49; *Артюх В.О.* Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини XX ст. – Суми, 2010. – С. 36–42; *Майданюк В.* Консерватизм як ідеологія: критерії та основні принципи // Вісник Севастопольського національного технічного університету. Серія: Політологія. – Севастополь, 2010. – Вип. 112. – С. 132–136; *Чупрій Л.* Християнський консерватизм як основа консолідації української нації та зміцнення української державності // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – К., 2012. – Вип. 17. – С. 168–173; *Терещенко Ю.* Потенціал українського консерватизму // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія. Історія, економіка, філософія. – К., 2012. – Вип. 17. – С. 3–13; *Його ж.* Дух державності. Нереалізований проект українського консерватизму [Електронний ресурс] / Електрон. текст. дані. Режим доступу <http://tyzhden.ua/History/30875>; *Його ж.* Україна XIX століття: між консерватизмом, лібералізмом і соціалізмом [Електронний ресурс] / Електрон. текст. дані. Режим доступу <http://tyzhden.ua/History/114781/PrintView>

² *Козак Н.А.* Український консерватизм: історія і сучасність. – С. 60.

³ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика // *Оглоблин О.* Студії з історії України. Статті та джерельні матеріали. – Нью-Йорк, К., Торонто, 1995. – С. 21.

⁴ *Оглоблин О.* Василь Капніст // *Оглоблин О.* Люди Старої України. – Мюнхен, 1959. – С. 105–107.

⁵ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. – С. 20.

⁶ *Потульницький В.* Шляхта і консервативна державна ідея в Україні у ХІХ–ХХ ст.: проблеми історіографії та історіософії // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 35; *Його ж.* Світогляд українського лівобережного панства у другій половині ХІХ століття // *Київська старовина.* – 2000. – № 4. – С. 33.

⁷ *Колесник І.І.* Українська історіографія ХVІІІ–ХХ століття. – К., 2002. – С. 187–203; *Москальов Д.В.* «Антикварний рух» на Лівобережній Україні у другій половині ХVІІІ – середині ХІХ ст. Автореф. дис. ... к. і. н. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 13.

⁸ *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. – С. 20; *Москальов Д.В.* «Антикварії» у суспільно-культурному житті України другої половини ХVІІІ – середині ХІХ ст.: поняття, рух, спадщина. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 8.

⁹ *Оглоблин О.* Василь Капніст. – С. 103.

¹⁰ *Лисяк-Рудницький І.* Між історією та політикою. – Мюнхен, 1973. – С. 134; *Його ж.* Історичні есе. – С. 126; *Потульницький В. А.* Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній думці). – К., 1992. – С. 108; *Його ж.* Нариси з української політології (1819–1991). – С. 150; *Голобуцький О., Кулик В.* Консерватизм – ідеологія порядку, стабільності і добробуту. – С. 10; *Козак Н.А.* Український консерватизм: історія і сучасність. – С. 67.

¹¹ *Лазаревский А.* Прежние изыскатели малорусской старины. І. Яков Михайлович Маркович (1776–1804) // *Киевская старина.* – 1894. – № 12. – С. 350–351; *Його ж.* Прежние изыскатели малорусской старины. ІІ. Алексей Иванович Мартос (1790–1842) // *Киевская старина.* – 1895. – № 2. – С. 181.

¹² Речь «О поправлении состояния Малороссии» // *Киевская старина.* – 1882. – № 10. – С. 119–125.

¹³ Прошение малороссийского шляхетства и старшины, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине ІІ в 1764 году // *Киевская старина.* – 1883. – № 6. – С. 317–345.

¹⁴ Там же. – С. 318.

¹⁵ *Теличенко Ив.* Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии // Киевская старина. – 1890. – № 8. – С. 161–191; № 9. – С. 390–419; № 10. – С. 94–122; № 11. – С. 251–272; № 12. – С. 471–493; 1891. – № 1. – С. 73–97; № 2. – С. 232–254.

¹⁶ *Багалея Д.* К истории екатерининской комиссии для составления проекта нового Уложения // Киевская старина. – 1885. – № 9. – С. 1–30.

¹⁷ Наказы малороссийским депутатам 1767 г. и акты о выборах депутатов в Комиссию сочинения Уложения // Киевская старина. – 1888. – № 1–12; 1889. – № 1–3.

¹⁸ *Теличенко Ив.* Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии // Киевская старина. – 1890. – № 8. – С. 161.

¹⁹ *Литвинова Т.Ф.* «Сословные нужды и желания» дворянства Лівобережної України на початку ХІХ ст. // Український історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 68.

²⁰ *Теличенко Ив.* Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии // Киевская старина. – 1891. – № 2. – С. 254.

²¹ Там же // Киевская старина. – 1890. – № 8. – С. 168, 170.

²² *Миллер Д.* Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство // Киевская старина. – 1897. – № 1. – С. 1–31; № 2. – С. 188–220; № 3. – С. 351–374; № 4. – С. 1–47.

²³ Там же // Киевская старина. – 1897. – № 4. – С. 12–14.

²⁴ *Василенко Н.* К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя (Заметки по поводу статей В.А. Мякотина «Прикрепление крестьянства Левобережной Малороссии в XVIII ст.» в «Русском богатстве» 1894 г., № 2, 3 и 4) // Киевская старина. – 1894. – № 11. – С. 242–270; № 12. – С. 402–424.

²⁵ Там же // Киевская старина. – 1894. – С. 247.

²⁶ Там же. – С. 247–248.

In the article on the basis of an analysis of publications of the journal «Kievskaya starina» characterizes the scholars' vision of the problem of the autonomist movement and antique activity, which is an important aspect of studies in the formation of old Ukrainian conservatism.

Keywords: «Kievskaya starina», historical researches, old Ukrainian conservatism, autonomist movement, antique practices.